

מפקד אוכלוסין בעידן המודרני

מאת הרב אלירן זוהר

- פתיחה
- מפקד אוכלוסין לאורך התנ"ך
- מפקדי דוד המלך
- מפקד לצורך ושלא לצורך
- חצאי שקלים, טלאים או אבנים
 - שיטת רבי יצחק אברבנאל
- מפקד לדבר מצווה
 - שיטת החתם סופר
 - שיטת הרב שאול ישראלי
 - ספירת א', ב', ג'
- מניין אצל אינם יהודיים
 - שיטת רבי יצחק אברבנאל
- העידן המודרני – ספירה בכתב ובמחשב
 - ספירה ממחושבת
- מסקנות

פתיחה

כאשר באנו לעסוק בנושא האם מותר לספור בני אדם בכלל ועם ישראל בפרט ההנחה הראשונה שמתעוררת בליבי היא שלילת השאלה מעיקרה וכנגדה הטענה וכי איזו בעיה יכולה להיות מכך שנספור אנשים. והלא אלו מעשים שבכל יום שאנו סופרים בני אדם, כמה עובדים הגיעו היום למפעל, כמה ילדים הגיעו היום לכיתה, כמה אנשים עלו לאוטובוס. אף אחד לא מעלה בדעתו שיכולה להיות בעיה כלשהי ממניית בני אדם לא ברמה האישית, לא ברמה החברתית ולא ברמה האתית מוסרית.

אמנם, כאשר התורה מבקשת למנות את בני ישראל במדבר היא דורשת שפעולה זו תיעשה על ידי אמצעי אחר ולא ספירה ממש של בני אדם. בנוסף לכך התורה מציגה שבמידה ובני ישראל יספרו ללא אמצעי עלולה לפרוץ מגיפה בקרב העם¹:

כִּי תִשָּׂא אֶת-רֹאשׁ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וְנָתַנּוּ אִישׁ כְּפָר נַפְשׁוֹ לַה' בְּפֻקֹד אֹתָם וְלֹא-יְהִי בָהֶם נֶגֶף בְּפֻקֹד אֹתָם. זֶה יִתְּנוּ כָּל-הָעֶבֶר עַל-הַפְּקָדִים מַחְצִית הַשֶּׁקֶל בַּשֶּׁקֶל הַקֹּדֶשׁ, עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשֶּׁקֶל מַחְצִית הַשֶּׁקֶל תְּרוּמָה לַה'. כָּל הָעֶבֶר עַל-הַפְּקָדִים מִבְּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה יִתֵּן תְּרוּמַת ה'.

¹ שמות ל, יב.

לכן בראשית דבריי אני מבקש לומר שסוגיה זו לא הייתה נידונה אלמלי היא נאמרה בתורה. במאמר זה אבקש לחקור האם הדרישה שלא למנות את בני ישראל במדבר כי אם על ידי חצאי שקלים היא דרישה לדורות או שמא הוראת שעה. האם ישנם מקורות נוספים בספרות היהודית לדורותיה שניתן מהם ללמוד כיצד נהגו במשך הדורות כאשר באו למנות את העם. וכן, מהו גדר הפקידה שעליה מדברת התורה, גדר האיסור וההיתר שבדבר והמסר של התורה בעניין.

על ידי המפקד מלבד ידיעת כמות מספר האנשים שמונה העם, שזו הפקידה האוטנטית שנהגו בה בני האדם לאורך ההיסטוריה, כיום על ידי המפקד ניתן לקבל עוד הרבה נתונים נוספים כדמוגרפיה; מספר אנשים לפי אוכלוסיות; מגדרים; גודל משק בית ממוצע, לפי דת; תנאי דיור ורמת חיים; משקי בית שיש ברשותם מכונית; משקי בית ללא אמבטיה וללא מקלחת; עבודה והשכלה ועוד הרבה נתונים כפי שניתן לראות בנתונים המתפרסמים בלשכת הלמ"ס².

באתר הלמ"ס נכתב כי למפקד האוכלוסין והדיוור חמש מטרות עיקריות והנני מעתיקם:

1. ספירת האוכלוסייה ומשקי הבית במדינה.
2. קבלת ידע דמוגרפי המשמש לבניית אומדני אוכלוסייה.
3. איסוף נתונים והפקת מידע למשרדי ממשלה ורשויות מקומיות לצורך תקצוב.
4. איסוף מידע חברתי כלכלי על מדגם גדול של אנשים באוכלוסייה המאפשר קבלת נתונים ומידע על קבוצות קטנות וייחודיות באוכלוסייה.
5. הפקת מידע המשמש גופים, ארגונים, וגורמים שונים בתחומי החינוך, כלכלה, עסקים, מחקר ועוד.

מפקד האוכלוסין האחרון שנערך במדינת ישראל היה בשנת 2008. עד כה נערכו שישה מפקדי אוכלוסין והשביעי עתיד להיות באפריל 2022³. ובכל הפעמים האלו שנערכו מפקדים לא מצאנו שפרצה מגפה בעם וא"כ נשאלת השאלה למה התכוונה התורה באיסור מניית ישראל וחשש פריצת מגפה בעקבות כך. אי הבהירות בסוגיה בהגבלת התורה הופיעה גם שנים רבות לאחר מכן כפי שנראה לקמן בימי דוד המלך. פתיחה זו נכתבה בתשפ"ב אך המאמר נכתב בשנת תשס"ט.

מפקדי אוכלוסין לאורך התנ"ך

המקור הראשון בו מצינו איסור מניית עם ישראל הוא בציווי מלאכת המשכן. ולצד זה מבארת התורה כיצד כן ניתן לספור את בני ישראל⁴:

כִּי תִשָּׂא אֶת-רֹאשׁ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וְנָתַנוּ אִישׁ כְּפָר נֶפֶשׁוֹ לַה' בְּפִקֹּד אֹתָם וְלֹא-יְהִי בָהֶם נֶגֶף בְּפִקֹּד אֹתָם. זֶה יִתְּנוּ כָל-הָעֶבֶר עַל-הַפְּקָדִים מִחֻצֵי הַשָּׂקָל בְּשָׂקָל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשָּׂקָל מִחֻצֵי הַשָּׂקָל תְּרוּמָה לַה'.

² ראה לדוגמה [נתונים במבט השוואתי](#) בין מפקדי אוכלוסייה השונים שנערכו לאורך השנים.

³ כך פורסם באתר הלמ"ס: "[מפקד האוכלוסין והדיוור 2022](#)".

⁴ שמות ל, יב-יג.

כתב רש"י⁵:

כשתחפוץ לקבל סכום מנינם לדעת כמה הם אל תמנם לגלגולת אלא יתנו כל אחד מחצית השקל ותמנה את השקלים ותדע מנינם. "ולא יהיה בהם נגף" - שהמנין שולט בו עין הרע⁶ והדבר בא עליהם כמו שמצינו בימי דוד⁷.

למדנו שכאשר מונים וסופרים ומציינים מספר על אנשים שולטת עין הרע⁸ ומעשה זה גורר מגפה בעם שבה נהרגים אנשים רבים⁹. לכן מצווה התורה למנות את ישראל על יד אמצעי עזר כמו מחצית השקל¹⁰. השאלות העולות מציווי התורה הם:

1. האם בכל ספירה גם של קומץ אנשים צריכים למנות חצאי שקלים או רק כאשר מונים את כל העם.
2. האם כשמונים את כל העם או קומץ אנשים הדרך היחידה למנותם היא רק על ידי מחצית השקל או שניתן על ידי דברים אחרים.
3. האם זו הייתה הוראת שעה או גם לדורות.

לאורך היסטוריית התנ"ך מצאנו עוד מספר פעמים שפקדו את העם. וכך מסכמים חז"ל את המפקדים שנעשו לאורך ההיסטוריה היהודית בימי התנ"ך¹¹:

אלה פקודי בני ישראל לבית אבתם וגו' (במדבר ב, לב):

בעשרה מקומות נמנו ישראל –

אחד בירידתן למצרים (דברים י, כב): בְּשַׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ וְגו'.

ואחד בעליתן (שמות יב, לז): וַיִּסְעוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמֶסֶס, סִפְתָּהּ, כְּשֵׁשׁ-מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלֵי וְגו'.

⁵ שם.

⁶ נראה שמקורו לכך ששולט על המניין עין הרע הוא מדברי חז"ל (תענית ח ע"ב): "אמר רבי יצחק: אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, שנאמר: "יצו ה' אתך את הברכה באסמך". תנא דבי ר' ישמעאל: אין הברכה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו, שנאמר: "יצו ה' אתך את הברכה באסמך". ת"ר: הנכנס למוד את גרנו אומר: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשלח ברכה במעשה ידינו. התחיל למוד אומר: ברוך השולח ברכה בכרי הזה. מדד ואח"כ בירך הרי זו תפלת שוא, לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא בדבר הסמוי מן העין.

⁷ וכן הוא בבכור שור (שם).

⁸ וכיצד ומדוע עין הרע פועלת ראה ברלב"ג כאן ביאור המילות ופירוש אברבנאל.

⁹ לטעמים נוספים מדוע נאסר למנות את ישראל ראה מאמרו של הרב מנחם מנדל כשר ב'נועם', שנתון לביורר בעיות בהלכה, ספר ט"ז, תשל"ג (1973).

¹⁰ נראה שמה החל המנהג בישראל שמבקשים לדעת אם יש עשרה אנשים לתפילה, הם אינם סופרים את בני האדם אלא אומרים את הפסוק (תהלים כח, ט): "הוֹשִׁיעָה אֶת-עַמֶּךָ וּבָרֵךְ אֶת-נַחְלֶתְךָ וְרַעַם וְנִשְׁאַם עַד-הָעוֹלָם", שיש בו עשר מילים ובזה יודעים אם יש עשרה אנשים או לא.

¹¹ במדבר רבה ב, יא.

ואחד אחר מעשה העגל (שמות ל, יב): כי תשא את-ראש בני-ישראל וגו'.

ושנים בחמש הפקודים: אחד בדגלים (במדבר א, א), ואחד בחלוק הארץ (במדבר כו, ב).

ושנים בימי שאול (שמואל א טו, ד): וַיִּפְקְדֵם בְּטָלָאִים, (שמואל א יא, ח): וַיִּפְקְדֵם בְּבָזֶק. כד אינון עתירין באלין אמריה, וכד אינון מסכנין בבזקיה [כשהם עשירים באלו הכבשים וכשהם עניים בחרסים].

ואחד בימי דוד (שמואל ב כד, ט): וַיִּתֵּן יוֹאָב אֶת-מִסְפַּר מִפְקְדֵי-הָעָם, אם מספר למה מפקד ואם מפקד למה מספר, אלא עשה שתי אנפריאות גדולה וקטנה, הקטנה הראה לדוד הגדולה לא הראה לו, לפיכך כתב: את מספר מפקד.

ואחד בימי עזרא (עזרא ב, סד): "כָּל-הַקֶּהֶל כְּאֶחָד אַרְבַּע רְבּוּא אֶלְפִים שְׁלֹשׁ-מֵאוֹת שָׁשִׁים"

ואחד לעתיד לבוא (ירמיה לג, יג): עד תעברנה הצאן על-ידי מונה.

המדרש מציין שהיו רק עשרה מפקדים בעוד שמצאנו בתנ"ך עוד מספר פעמים שפקדו את העם. בתורה ישנם עוד מפקדים כמפקדי הלוחים¹² שלא נמנו עם מפקד בני ישראל¹³ וכן מפקד מלחמת מדיין¹⁴. כמו כן, מצאנו שבט בנימין מונה את לוחמיו בפילגש בגבעה¹⁵:

וַיִּתְּפְקְדוּ בְנֵי בְנֵימִן בַּיּוֹם הַהוּא מִהַעֲרִים עֲשָׂרִים וְשֵׁשׁ אֶלֶף אִישׁ שֶׁלֶף חָרָב לְבַד מִיִּשְׁבֵי הַגְּבֻעָה הַתְּפֻקְדוֹ שִׁבְעַת מֵאוֹת אִישׁ בְּחוּר. מִכָּל הָעָם הַזֶּה שִׁבְעַת מֵאוֹת אִישׁ בְּחוּר אֲטֹר יָד-יְמִינוֹ כָּל-זֶה קָלַע בְּאַבְנֵי אֶל-הַשַּׁעֲרָה וְלֹא יִחַטָּא.

אחאב פוקד את העם אשר אתו לצאת למלחמה עם בן הדד¹⁶: "וַיִּפְקֹד אֶת נְעָרֵי שָׂרֵי הַמְּדִינֹת וַיְהִיו מֵאֲתַם שָׁנִים וְשָׁלֹשִׁים וְאַחֲרֵיהֶם פָּקֹד אֶת כָּל הָעָם כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁבְעַת אֶלְפִים".

המלך אמציהו פוקד את העם כשהוא יוצא למלחמה עם בני שעיר¹⁷:

וַיִּקְבֹּץ אֲמַצְיָהוּ, אֶת-יְהוּדָה, וַיַּעֲמִידֵם לְבֵית-אֲבוֹת לְשָׂרֵי הָאֶלְפִים וּלְשָׂרֵי הַמֵּאוֹת, לְכָל-יְהוּדָה וּבְנֵימִן; וַיִּפְקְדֵם, לְמַבְּן עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמַעֲלָה, וַיִּמְצְאֵם שְׁלֹשׁ-מֵאוֹת אֶלֶף בְּחוּר יוֹצֵא צָבָא, אַחַז רֹמַח וְצִנָּה.

¹² במדבר ג, יד-לט. ברם מפקד זה אינו דומה משום שהוא כל-זכר מבו-חדש ומעלה תפקודם.

¹³ שם א, מט.

¹⁴ שם לא, ג.

¹⁵ שופטים כ, טו-טז.

¹⁶ מלכים א' כ, טו.

¹⁷ דברי הימים ב' כה, ה.

מדוע המדרש לא מציין את המפקדים שזכרת¹⁸. כפי שניתן לראות במפקדים שהבאתי לא נמנה כל העם כולו. האם ניתן לאשש מכאן שהמדרש ציין רק למפקדים בהם כל העם נמנה ומכאן ניתן להסיק שהחשש פריצת מגיפה הוא רק כאשר נמנה כל העם. על שאלה זו ניתן להשיב משאלה אחרת המתעוררת ממפקדי דוד המלך, מדוע פרצה מגפה בימי דוד.

מפקדי דוד המלך

במשך מלכותו של דוד מצאנו שפעמיים הוא פוקד את העם: פעם אחת פקד דוד את העם אשר אתו ושלח שלישי ביד יואב ושלישי ביד אבישי בן צרויה ושלישי ביד אתי הגתי ולא מצאנו שהיה בהם נגף¹⁹:

וַיִּפְקֹד דָּוִד אֶת-הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ. וַיִּשֶׂם עֲלֵיהֶם שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מְאוֹת. וַיִּשְׁלַח דָּוִד אֶת-הָעָם, הַשְּׁלֵשִׁית בְּיַד-יוֹאָב וְהַשְּׁלֵשִׁית בְּיַד אַבְיָשִׁי בֶן-צְרוּיָה אַחֵי יוֹאָב, וְהַשְּׁלֵשִׁית, בְּיַד אֶתִי הַגָּתִי.

ופעם שניה פקד דוד את כל העם על ידי ששלח את יואב שר צבאו למנות את כל ישראל ובאה מגפה על העם²⁰:

וַיֹּסֶף אַף-ה' לַחֲרוֹת בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּסַּת אֶת-דָּוִד בְּהֵם לֵאמֹר לָךְ מָנָה אֶת-יִשְׂרָאֵל וְאֶת-יְהוּדָה. וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל-יוֹאָב שֶׁר-הַחֵיל אֲשֶׁר-אִתּוֹ שׁוֹט-נָא בְּכָל-שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל מִדָּן וְעַד-בְּאֵר שָׁבַע וּפְקֹדוּ אֶת-הָעָם וַיְדַעְתִּי אֶת מִסְפַּר הָעָם. וַיֹּאמֶר יוֹאָב אֶל-הַמֶּלֶךְ וַיֹּסֶף ה' אֶל-הַמֶּלֶךְ וַיֹּסֶף ה' אֶל-הַמֶּלֶךְ אֶת-הָעָם כֹּהֵם וְכֵהֶם מֵאָה פְּעֻמִּים וַעֲיָנִי אֲדֹנֵי-הַמֶּלֶךְ רְאוּת וְאֲדֹנֵי הַמֶּלֶךְ לָמָּה חָפֵץ בְּדַבְּרֵךְ הַזֶּה. וַיַּחֲזֵק דָּבָר-הַמֶּלֶךְ אֶל-יוֹאָב וְעַל שָׂרֵי הַחֵיל וַיֹּאבֵד וַיִּצָּא יוֹאָב וְשָׂרֵי הַחֵיל לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ לִפְקֹד אֶת-הָעָם אֶת-יִשְׂרָאֵל. וַיַּעֲבְרוּ אֶת-הַיַּרְדֵּן וַיַּחֲנוּ בְּעֶרְוֵעַר יַמִּין הָעִיר אֲשֶׁר בְּתוֹךְ-הַנַּחַל הַגָּד וְאֶל-עֵזֶר. וַיָּבֹאוּ הַגְּלָעָדָה וְאֶל-אֶרֶץ תַּחְתִּים חֲדָשִׁי וַיָּבֹאוּ דָּנָה יַעֲן וְסָבִיב אֶל-צִידוֹן. וַיָּבֹאוּ מִבְּצֵר-צֶר וְכָל-עָרֵי הַחֹוֵי וְהַכְּנַעֲנִי וַיִּצְאוּ אֶל-נֶגֶב יְהוּדָה בְּאֵר שָׁבַע. וַיִּשְׁטוּ בְּכָל-הָאָרֶץ וַיָּבֹאוּ מִקְצֵה תְּשַׁעָה חֲדָשִׁים וְעֶשְׂרִים יוֹם וְרוּשָׁלַם. וַיִּתֵּן יוֹאָב אֶת-מִסְפַּר מִפְּקֹד-הָעָם אֶל-הַמֶּלֶךְ וַתְּהִי יִשְׂרָאֵל שְׁמֹנֶה מְאוֹת אֶלֶף אִישׁ-חֵיל שְׁלֹף חָרָב וְאִישׁ יְהוּדָה חֲמֵשׁ-מְאוֹת אֶלֶף אִישׁ. וַיֵּךְ לִב-דָּוִד אֹתוֹ אַחֲרֵי-כֵן סָפַר אֶת-הָעָם.... וַיִּתֵּן ה' דָּבָר בְּיִשְׂרָאֵל מִהַבְּקָר וְעַד-עֵת מוֹעֵד וַיָּמָת מִן-הָעָם מִדָּן וְעַד-בְּאֵר שָׁבַע שְׁבַעִים אֶלֶף אִישׁ.

על הסיבה שבמניין הראשון לא פרצה מגפה ואילו במניין השני פרצה מגפה והשוני המהותי שבין שני מניינים אלו עמד אחד ממפרשי התורה וכתב²¹:

¹⁸ בפירוש מהרז"ו על המדרש מקשה מדוע זכר רק עשרה מפקדים אלו ולא זכר את מפקד פלגש בגבעה, בימי ירבעם ואביה, יהושפט ואסא ומסיים וזהו פלאי. ואני חיפשתי המפקדים שזכר ומפלגש בגבעה מצאתי והבאתי בפנים אך מפקד ירבעם ואביה, יהושפט ואסא לא מוזכר בספר מלכים רק מצאתי בספר דברי הימים שנאמר (דבה"ב יג, ג): וַיִּצְאֶר אֲבִינָה אֶת-הַמְּלָחָמָה בְּחֵיל גִּבּוֹרֵי מְלָחָמָה אַרְבַּע-מְאוֹת אֶלֶף אִישׁ בַּחוּר וַיִּרְבְּעֵם עָרֶךְ עָמוּ מְלָחָמָה בְּשִׁמוֹנֶה מְאוֹת אֶלֶף אִישׁ בַּחוּר גִּבּוֹר חֵיל. ואולי התכוון לזה. אך כאן לא נזכר שפקדו את העם כי אם מספר לוחמים ואף שמון הסתם מנו אותם מכל מקום נראה שלא על זה התכוונה התורה במפקד, ומצאנו הרבה בתנ"ך סכום מניין בלבד.

¹⁹ שמואל ב' יח, א-ב.

²⁰ שם, כד.

²¹ המזרחי שמות ל, יב. רבי אליהו מזרחי מחכמי טורקיה במאה ה-15. אחד הפרשנים העיקריים על פירוש רש"י למקרא.

שמה שהמניין שולט בהם אינו אלא כשנמנין כל ישראל ביחד כדכתיב: "כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם ונתנו איש כופר נפשו לה' בפקוד אותם ולא יהיה בהם נגף", אבל כשמונה מקצתן אין בכך כלום. ולפיכך כשמונה דוד את כל ישראל ואת כל יהודה שלט בהם עין הרע ובא עליהם הדבר, וכשמונה את העם אשר אתו בלבד, לא שלט בהם עין הרע והלכו ונצחו במלחמה.

פרשנות זו מיישבת מדוע במפקד הראשון של דוד לא שלטה עין הרע ולא פרצה מגפה משום שלא נמנו כל ישראל ואילו במפקד השני נמנו כל ישראל ולכן שלטה בהם עין הרע ופרצה מגפה²².

היוצא לפי זה שכל מניין שאין נמנים כל העם מותר למנות ואין חשש נזק מהספירה²³, ורק כאשר מונים את כל העם יש חשש לפריצת מגיפה.

לפי זה היה ניתן קצת ליישב מדוע לא נמנו המפקדים שזכרתי במדרש וכן מדוע לא פרצה בהם מגפה, שכן לא נמנו כל ישראל.

אמנם תירוץ זה אינו מספיק, משום שמפקד שאול השני הנמנה במדרש יוכיח שלא מדובר בכל העם. גם אם נניח שהמפקדים שזכר המדרש הם של כל העם, שכן בירידת יעקב ומשפחתו למצרים שבעים נפש היו כל העם אז, וכן ביציאת מצרים ובמדבר ודאי שמנו את כל העם²⁴. גם המפקד הראשון של שאול כאשר יוצא להילחם בנחש העמוני נראה מלשון הפסוקים שמדובר בכל העם²⁵. גם מפקדו של דוד היה של כל העם, ובאופן מסוים ניתן להעמיד שגם

²² ואם תשאל כיצד דוד המלך טעה בזה והלא זו פרשה והלכה מפורשת בתורה. נאמרו בזה תירוצים שונים: א. כיון שכתוב: "וְלָקַחְתָּ אֶת-כֶּסֶף הַכִּפְּרִים מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתָּ אֹתוֹ עַל-עֲבֹדַת אֱהֱל מוֹעֵד" שהם האדנים. סברו דוד ואנשי דורו שלא הייתה הגזרה הזאת אלא לפי שעה, בעבור האדנים, ולא שהכתוב מקפיד על מניין הגולגולת. ולא ידעו שזאת גזרה לדורות (הרמב"ן (שמות ל, יב) ומזרחי). ב. או מפני שראו שכתוב: "וְנָתַתְנוּ אִישׁ כֶּפֶר נַפְשׁוֹ..." סברו דוד ואנשי דורו שאפשר למנות לגולגולת אלא שאח"כ יתנו כופר לנפש מחצית השקל. וגם הוא עשה כן מנאם לגולגולתם ואח"כ נתנו מחצית השקל ולא הזכירו הכתוב משום שלא היה תועלת בנתינה לכן לא חש הכתוב להזכירם. וטעו בזה שכן אין למנות לגולגולתם אלא את חצאי השקלים (מזרחי תירוץ שני. ודומה בלבוש אורה רק שלדעתו לא גבו). ג. דוד שהיה מונה את ישראל, נראה שהיה סובר כי לא הייתה מצוה זאת רק כשהיו יחד במדבר, והשטן יותר שולט כיון שנמנו יחד והם ביחד, אבל בימי דוד לא היו נמנים ביחד, ואינם ביחד אין הנגף שולט. וסבר שמצווה למשה דווקא שלכן כתיב כי תשא... משמע משה ולא אחר, וטעה בזה (גור אריה תירוץ ראשון). ד. משום שמנה את ישראל שלא צורך כמו שאמר רבי אמי בר זימרא (תנחומא כי תשא סוף סימן ט) "כל זמן שמנו ישראל לצורך לא חסרו, שלא לצורך חסרו. אימתי נמנו לצורך – בימי משה. ושלא לצורך – בימי דוד". ובזה טעה דוד שהיה מונה את ישראל שלא לצורך (גור אריה תירוץ שני. הרמב"ן (במדבר א, ב-ג)). ה. דוד צווה למנות כל איש ישראל מגיל שלש עשרה ומעלה וזה היה עונשו שהכתוב לא הרשה למנות רק מבן עשרים שנה ומעלה בשקלים (הרמב"ן במדבר שם). ו. דוד ובית דינו ידעו את הדין ולא נעלמה מהם מסורת פירוש הדין רק שה' השכיח את דוד הלכה זו ונתן לו מקום לטעות בה משום שקרא לו מסית כדברי הגמרא בברכות סב ע"ב (צדה לדרך שמות ל, יב). ז. דוד טעה בסברא הפוכה, סבר שמניין לצורך צריך שקלים ושלא לצורך לא צריך שקלים. ואף שזו סברא מוקצה מן הדעת, מכל מקום היינו טעות שתינוקות של בית רבן יודעים (שו"ת חת"ס ח"ח סימן ח').

²³ לפי הסבר זה נראה לומר שמה שבכל זאת נוהגים לומר 'הושיעה את עמך' הוא זהירות יתרה.

²⁴ "כל העם" הכוונה לגברים מגיל עשרים שנה ומעלה כמוכח מהפסוק: "כָּל הָעֶבֶר עַל-הַפְּקָדִים מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וְיָמָּה יִתְּנוּ תְרוּמַת ה'". וכן מפסוק שהביא המדרש: "כֶּשֶׁשׁ-מֵאוֹת אֶלְף רַגְלֵי הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף", ובעוד כמה מקומות. וראה לקמן בהערה 28 דעת הרמב"ן.

²⁵ וַיִּקַּח צֶמֶד בָּקָר וַיִּנְתְּחֵהוּ וַיִּשְׁלַח בְּכָל-גְּבוּל יִשְׂרָאֵל בְּיַד הַמַּלְאָכִים לְאֹמֵר אֲשֶׁר אֵינְנוּ יֹצֵא אַחֲרֵי שְׂאוּל וְאַחַר שְׂמוּאֵל כֹּה נַעֲשֶׂה לְבָקְרוֹ וַיִּפֹּל פָּחַד-ה' עַל-הָעָם וַיִּצְאוּ כָּאִישׁ אֶחָד. ח וַיִּפְקְדֵם בְּבִזָּק וַיְהִי בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלְף וְאִישׁ יְהוּדָה שְׁלֹשִׁים אֶלְף. אמנם גם בזה יש שכתבו שלא מדובר בכל העם שכן בכניסתם לארץ היו שש מאות אלף.

מפקד עזרא היה של כל העם אשר עלו לארץ וזה עיקר העם. מכל מקום מפקדו השני של שאול כאשר יוצא להילחם בעמלק נראה ברור שלא היה של כל העם²⁶.

ויש עוד להקשות²⁷ ממעשה דוד עצמו שמפורש יוצא בדברי הימים שבמניין זה שפרצה בו המגפה לא נמנו שבט לוי ובנימין עם שאר שבטי ישראל כפי שמפורש בכתוב²⁸:

א ויעמד שטן על-ישראל ויסת את-דויד למנות את-ישראל. ב ויאמר דויד אל-יואב ואל-שרי העם לכו ספרו את-ישראל מבאר שבע ועד-דן והביאו אלי ואדעה את-מספרם. ג ויאמר יואב יוסף ה' על-עמו כהם מאה פעמים הלא אדני המלך כלם לאדני לעבדים למה יבקש זאת אדני למה יהיה לאשמה לישראל. ד ודבר-המלך חזק על-יואב ויצא יואב ויתהלך בכל-ישראל ויבא ירושלם. ה ויתן יואב את-מספר מפקד-העם אל-דויד ויהי כל-ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש שלף חרב ויהודה ארבע מאות ושבעים אלף איש שלף חרב. ו ולוי ובנימן לא פקד בתוכם כי-נתעב דבר-המלך את-יואב²⁹. ז וירע בעיני האלהים על-הדבר הזה ונד את-ישראל. ח ויאמר דויד אל-האלהים חטאתי מאד אשר עשיתי את-הדבר הזה ועתה העבר-נא את-עוון עבדך כי נסכלתי מאד.

וא"כ לא ניתן לקבל פרשנות זו המנסה ליישב את ההבדלים בין שני מפקדי דוד וחזרה השאלה למקומה מדוע פרצה מגפה בימי דוד. וכן עוד עומדת השאלה מדוע המפקדים שזכרתי נשארו בחוץ ולא נספרו על ידי המדרש. כמו כן, לא ניתן לחלק שהמפקדים שזכרתי הם מפקדים צבאיים ואילו מפקדי המדרש אינם צבאיים שכן מפקדי שאול הם גם צבאיים לפחות באופן מובהק המפקד השני. וכן לא ניתן לחלק שבמפקדים שזכרתי מדובר לאחר שהעם היה מחולק לשתי ממלכות ולכן לעולם לא מנו את כל העם ואילו במפקדי המדרש היה כל העם. שכן בימי עזרא מדובר בזמן פיצול הממלכות ועוד שלא כל העם שב מבבל ולכן מנו רק את העולים ולא נמנה כל העם.

מסקנה: יש איסור מניית העם וחשש פריצת מגפה גם במניית חלק מהעם.

²⁶ אף שנאמר: "וישמע שאול את-העם..." אין הוכחה שמדובר בכל העם וכן נראה מוכח ממספר האנשים שמנה, 210,000 שהוא שונה ממספר האנשים שמנה במלחמת נחש העמוני 330,000, ומלכותו הייתה סך הכל שנתיים כפשט הכתובים.

²⁷ וכבר עמד על זה רבי רפאל בכ"ר שמואל מיוחס, הרשל"צ במאה ה-18 בספרו 'פרי אדמה' על הרמב"ם הלכות תמידין ומוספין פ"ד ה"ד שכתב: "עיין בספר חוט המשולש משם הרד"ך ז"ל שהרי לוי ובנימין לא נפקדו ואפילו הכי נענשו. גם בפי [תשא] לא נמנו שבט לוי ואפילו הכי הוזהרו למחצית השקל ותירץ דרובו ככולו וכו'" וראה שם שהוא תירץ באופן אחר.

²⁸ דברי הימים א', כא.

²⁹ וברש"י שם: " יואב היה יודע שיהיה לאשמה לעם לנגף לפיכך אמר יואב יכול אני להציל שבטים הללו מן המנין. לוי, אם יאמר דוד למה לא מניית את לוי? אשיבנו, כי לא התפקדו בתוך בני ישראל (במדבר ב'). וכן אומר לבנימין, הלא בפלגש בגבעה נגפו ואם יתנגפו עתה מה ישתיר להם". וכן נראה גם שהרמב"ן לומד שיואב "לא מנה את החולים והחלשים והזקנים מפני שהיה דבר המלך נתעב אצלו, וזה ענין הגון מאד", ראה פירושו במדבר א, ב-ג.

מפקד לצורך ושלא לצורך

יש שכתבו ליישב³⁰ ההבדל בין שני מפקדי דוד על ידי מדרש המחלק בין מפקד לצורך למפקד שלא לצורך³¹:

רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא כל זמן שנמנו ישראל לצרך לא חסרו, שלא לצרך חסרו, ואי זה זמן נמנו לצרך, בימי משה, בדגלים, ובחלוק הארץ ושלא לצרך, בימי דוד.

להבנת רבי משה בן נחמן, המכונה הרמב"ן³², 'לצורך' פירושו, כאשר רוצים לצאת למלחמה או לנחול את הארץ וסופרים כמה חיילים מוכנים לקרב, כמה יושבים על הכלים, כמה יורים בחצים וכל צורך אחר. ואילו ש'לא לצורך' זה לדוגמה כאשר המלך מונה לדעת על כמה אנשים מולך:

אבל כפי דעתי היה הקצף עליו בעבור שמנאם שלא לצורך, כי לא היה יוצא למלחמה ולא עושה בהם דבר בעת ההיא, רק לשמח לבו שמלך על עם רב, והוא מאמר יואב (ש"ב כד ג) ויוסף ה' אלהיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים וגו' ואדוני המלך למה חפץ בדבר הזה.

מדברי הרמב"ן אלו אפשר להסיק שמפקד אוכלוסין רק לשם ידיעה מספרית כמה תושבים נמצאים כעת במדינה נחשבת כספירה שלא לצורך. ברם, כפי הפירוט האמור לעיל במטרות מפקד האוכלוסין המתקיים כיום, סעיפים 3 ו-5: "איסוף נתונים והפקת מידע למשרדי ממשלה ורשויות מקומיות לצורך תקצוב, והפקת מידע המשמש גופים, ארגונים, וגורמים שונים בתחומי החינוך, כלכלה, עסקים, מחקר ועוד", הרי שמפקד זה יחשב לצורך.

שיטת תוספות רי"ד

עוד מצאנו לאחד מפרשני התלמוד, מחכמי איטליה במאה ה-12, רבי ישעיה די טארני, שהרחיב מעט הגדרת דברי המדרש "לצורך ושלא לצורך"³³, ומשמע מדבריו ש'לצורך' הוא לדבר מצווה³⁴ או דבר שבקדושה ו'שלא לצורך' הוא לשאר שימושים:

אסור למנות ישראל אפילו לדבר מצוה, פירוש לדבר שבקדושה, צריך שיפקדם ע"י דבר אחר. אבל שלא לדבר מצוה אפילו ע"י דבר אחר אסור. שאם יועיל ע"י דבר אחר שלא לדבר מצוה למה נענש דוד כשמנה את ישראל והיה דָּבָר בישראל? ימנה אותם ע"י דבר אחר. ולמה לא עשה יואב וכל סנהדרין שבישראל ע"י דבר אחר, ויתנו המספר לדוד. כלום היה רוצה דוד כי אם לדעת מספרם ימנו ע"י דבר אחר ולא היה דבר בעם? אלא לאו שלא

³⁰ ראה לעיל הערה 15 תירוץ ד'.

³¹ במדבר רבה ב, יז.

³² מחכמי ספרד במאה ה-13 בפירושו לתורה, במדבר א, ב-ג.

³³ וראה לקמן שיטת הרב שאול ישראלי שכתב אפשרות נוספת.

³⁴ ובתשובת הר"ש ישראלי, 'עמוד הימיני' סימן יג, אות יג הביא דוגמאות מהו לצורך מצווה מדיבור של מצווה שהותר בשבת: לשדך התינוקת, ללמדם אומנות, לפקח על עסקי רבים, שהיא השתדלות אצל הרשות לשלום הצבור. ומתוך כך גזר למפקד אוכלוסין הנערך על ידי המדינה: "א"כ בנדו"ד שהמפקד נצרך להביא תועלת למדינה מהרבה בחינות ודאי יחשב דבר מצוה, והיא בכלל ל"צורך"..."

לדבר מצוה אסור למנותם אפילו ע"י דבר אחר, ומעשה דדוד שלא לדבר מצוה היה, שלא היה בעת המלחמה למנות עליהם שרי צבאות ומפני זה נענש.

עוד מצאנו לרבי חיים בן עטר מחכמי מרוקו במאה ה-18 שכתב בפירושו על התורה פירוט מהו לצורך³⁵:

עוד ירצה באומרו "לפקודיהם וגו'" שאין לך רשות למנותם אלא לסיבת פקודיהם, פירוש לצד חסרונם אם נחסרו מהם ותרצה לעמוד על הנשואים או שנכנסו בגדר הכנת החוסר כאומרו (במדבר לא, מט) עבדיך נשאו

את ראש וגו', לצד שירדו למלחמה או לסיבת צורך המספר לערוך מלחמה עם אויב וכדומה. ובא לשלול שאין למנותם בלא סיבה כלל...

מסקנה: מדברי המדרש עולה שכל מניין שמונים שלא לצורך אסור בכל אופן ושולטת בו עין הרע³⁶, וכשמונים לצורך מותר.

שלא לצורך - לדעת מספר האנשים ללא שימוש נוסף.

לצורך: א. לדעת מספר האנשים היוצאים למלחמה. ב. לדעת מספר האנשים שחזרו מהמלחמה. ג. לדעת האם ישנם עשרה אנשים למניין.

לפי זה מתיישב מדוע מצאנו שרק במפקד אחד של דוד פרצה מגפה, משום שלא היה לצורך, ואילו בשאר המפקדים שזכר המדרש וכן שזכרתי לא פרצה מגפה משום שהמפקד היה לצורך. אמנם טרם התבררה שאלתנו מדוע המדרש לא זכר מפקדים אלו. וכן לא התברר כיצד מבצעים מפקד לצורך. האם צריכים לגבות חצאי שקלים או אפשר דבר אחר וכן האם יש הבדל לעניין זה בין כל העם לחלק מהעם.

חצאי שקלים, טלאים או אבנים

למרות שמצאנו שהתורה ציוותה לגבות חצי שקל מכל הזכרים מבין עשרים שנה ומעלה וכך למנותם מכל מקום ראינו שבתקופת שאול המלך המפקד בוצע באופן אחר. כששאל אוסף את העם לצאת למלחמה נגד נחש העמוני נאמר: "וַיִּפְקְדֵם בְּבִזְקָא..." ופירשו חז"ל שמנאם בשברי חרסים או אבנים³⁷. ושוב פעם כאשר יצא להילחם בעמלק נאמר: "וַיִּשְׁמַע שְׂאוּל אֶת-הָעָם וַיִּפְקְדֵם בְּטָלָאִים...". שנתן לכל אחד טלה וכך מנאם. בשני מפקדים אלו שאול מונה את העם

³⁵ שמות ל, יב.

³⁶ וכן נראה דעת הרד"ק (ש"א טו, ד); צידה לדרך (שמות ל, יב); וכן הבין ופסק בשו"ת חתם סופר חלק ח' תשובה ח' שלא לצורך אסור בכל אופן. וכן דעת הרב שאול ישראלי בספרו עמוד הימיני סימן יג. וראה לקמן בפנים מה שנכתוב בשמו. אמנם באור החיים (שמות ל, יב) כתב שאף שמונים ללא צורך מכל מקום אם נותנים מחצית השקל אפשר שזה כופר על הנפש: "ואולי שאם היה מונה אותם על ידי מחצית השקל, לו יהיה שיתחייבו ישראל בר מינן מיתה הנה הוא כופר נפש של כל אחד..." וכך פסק בכף החיים סופר או"ח סימן קנו אות יד.

³⁷ יומא כב ע"ב. ורש"י שמואל א' יא, ח.

על ידי כלי עזר אחר ולא חצאי שקלים וראינו שלא פרצה מגפה מה שמעיד שאופן ביצוע המפקד היה תקין³⁸, ולמדנו ממעשיו שאין חובה לספור דווקא בחצאי שקלים אלא ניתן להשתמש בכל כלי עזר אחר³⁹. בתלמוד מובא מעשה⁴⁰ בתקופת בית שני בימי ארגיפס המלך שביקש לעשות מפקד בבני ישראל. מלשון הבקשה ניתן לאשש שאכן הלכה זאת הייתה רווחת שלא מונים אנשים אך כן מונים את ישראל על ידי דבר אחר:

תנו רבנן: פעם אחת ביקש ארגיפס המלך ליתן עיניו באוכלוסי ישראל⁴¹. אמר ליה, לכהן גדול, תן עיניך בפסחים. נטל כוליא מכל אחד ונמצאו שם ששים ריבוא זוגי כליות כפלים כיוצאי מצרים, חוץ מטמא ושהיה בדרך רחוקה. ואין לך כל פסח ופסח שלא נמנו עליו יותר מעשרה בני אדם, והיו קוראין אותו פסח מעובין. נטל כוליא... תפיסה בעלמא דשקיל מינייהו עד דיהבין ליה מידי אחרינא [היה תופס את הכליה עד שהיו נותנים לו דבר אחד (פרש"י והוא נותן פול או אבן כנגדה) והיו מונים את אותו הדבר].

שיטת רבי יצחק אברבנאל

פירוש נוסף נאמר על ידי רבי יצחק אברבנאל, מחכמי ספרד במאה ה-15. לדעתו כאשר נאמר ציווי מאת ה' למנות את העם אין צורך בשקלים וכל דבר אחר משום שהמניין הנעשה לדבר גבוה לא ידע דבר רע. ובמניין שמחליטים בני אדם למנות צריכים למנות על ידי דבר כלשהו. ועל כן בפרשת כי תשא צוו לתת מחצית השקל משום שמה היה חפץ למנותם:

ואין ספק שההיזק הזה ימשך בטבעו אשר יעשה האדם אותו כרצונו. כי הנעשה במצות האלקים לא יוזק כמו שאמר (קהלת ח, ה) "שומר מצוה לא ידע דבר רע". ואמרו חז"ל: "שלוחי מצוה אינם נזוקים"...

לפי שאתה חפץ למנות את העם ולדעת מנינם, והיה המנין באנשים לגלגלותם סכנה מפני העין הרע השולט במנין הרב והמופלג לכן תצוה שכל איש שימנה יתן כפר נפשו לה'....

³⁸ בין אם נעמיד שמגפה יכולה לפרוץ רק במפקד כל העם כמו במפקד הראשון בין אם נעמיד שמגפה יכולה לפרוץ גם במניין חלקי כמפקד השני.

³⁹ ואפשר שגם רש"י למד שאין הבדל במה מונים כפי שכתב בשמואל שם: "שנטל מכל אחד טלה ומנאם בהם, כמו שהיו מונים אותם בחצאי שקלים..." ולא כפי שהבין הרב שאול ישראלי בדעת רש"י בספרו 'עמוד הימיני' סימן יג. והחונים בשיטה זו הם: מהר"י אברבנאל, רד"ק ורמב"ם כדלקמן בפנים. המזרחי שמות ל, יב ד"ה כשתחפוץ. והעתיקו שפתי חכמים שם אות ב. אדרת אליהו לגר"א פרשת כי תשא, בעל פאת השולחן בתשובתו לחתם סופר כדלקמן. וראה לקמן שיטת החתם סופר, הר"ש ישראלי והזוהר.

⁴⁰ פסחים סד ע"ב.

⁴¹ ונוסח התוספתא פסחים פ"ד: פעם אחת בקש ארגיפס המלך לידע כמה מניין של אוכלוסין וכי. ובאיכה רבתי פ"א אות ב': "פעם בקש ארגיפס המלך לידע כמה מנין אוכלוסין שבירושלים. "הפרישו לי כוליה אחת מכל פסח ופסח", אמר להם לכהנים. הפרישו לו ת"ר אלף זוגות של כליות - כפלים כיוצאי מצרים! ואין לך כל פסח ופסח שלא היו מנויין עליו יותר מעשרה.

הנה התבאר מזה שלא היה זה מצוה לדורות שיהיה המנין תמיד על ידי שקלים⁴². ולכן לא נמנתה המצוה הזאת במנין המצוות לא עשה ולא לא תעשה. ולכך נמנו ישראל במדבר סיני ובערבות מואב מבלי שקלים לגלגלותם⁴³ וכן נמנו הלויים כל הפעמים שנמנו...

נמצא לשיטתו: מפקד על ידי ציווי ה' – ניתן למנות אנשים. מפקד ביוזמת אדם – יש למנות על ידי דבר כלשהו. אמנם, יש שלמדו שחצאי השקל הנם כפרה שלא תשלוט במניין עין הרע ותפרוץ מגפה כפי שמבואר מפשטות הפסוקים בתורה: "וְנָתַנּוּ אִישׁ פֶּכֶר נַפְשׁוֹ... לְכַפֵּר עַל-נַפְשֹׁתֵיכֶם..." ועל כן סוברים שספירת בני ישראל לצורך צריכה להיעשות דווקא על ידי חצאי שקלים וכדלקמן.

מסקנה: מפקד לצורך מותר על ידי חצי שקל או כל דבר אחר. ויש מי שלמד שבמידה והציווי למנות את ישראל נאמר לנביא מאת ה' ניתן למנות אנשים ואין צריכים דבר אחר.

מפקד לדבר מצווה

העולה מן האמור עד כה שיש חובה למנות במפקד לצורך על ידי כלי עזר ולא למנות בני אדם. האם חובה זו חלה גם במקבץ אנשים מועט כמו חמישים אנשים או פחות, ומה הדין במקבץ אנשים פרטי כמו התכנסות משפחתית שהיא אינה ציבורית ולא נוגעת לכלל כלל. ועוד ניתן לשאול, מה הדין בפחות מעשרה אנשים. האם גם אז צריכים להקפיד שלא למנות בני אדם אלא על ידי דבר אחר או תחבולה אחרת?

ממאמרים אחרים בתלמוד נראה שאף שיש צורך במניית מקבץ אנשים מכל מקום נזהרים שלא למנותם כי אם על ידי דבר אחר. דוגמה לזהירות זו מצאנו במניית כוהנים במקדש בהגרתם מי יזכה בתרומת הדשן מעל המזבח⁴⁴:

ואם היו שניהם שוין [שני הכוהנים שנסו לזכות ואין הכרע מי זוכה], הממונה אומר להם: "הצביעו"...

תנא: הוציאו אצבעותיכם למנין ונימנינהו לדידהו [ונמנה לכם]. מסייע ליה לרבי יצחק דאמר: רבי יצחק אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה דכתיב: "ויפקדם בבזק..."

וכך דרשו חז"ל שם⁴⁵:

⁴² בשיטה זו, שזו אינה מצווה לדורות, עמדו גם הרלב"ג בביאור המילות שמות ל, יב שכתב: וראוי שתדע שזאת המצוה, רוצה לומר שיתנו מחצית השקל כשימנה אותם, לא היתה אלא לפי שעה, וזה הוא אומרו: "כי תשא את ראש בני ישראל וגו'". ולזה תמצא שלא נהג זה הענין כי אם בזה המספר הראשון אשר ספר אותם משה, שהיה בשנה הראשונה שיצאו ממצרים, ומחציי השקלים האלו נעשו אדני הקודש ואדני הפרוכת ווי העמודים וציפוי ראשיהם וחשוקיהם, כמו שהתבאר בפרשת אלה פקודי (לח, כה-כח); ואולם במספר השני שספר אותם משה, הנוזר בפרשת במדבר סיני (במדבר א, ב ואילך), ובמספר השלישי הנוזר בפרשת פנחס (במדבר כו, ב ואילך) — לא נהג זה הענין. ולזה תמצא כי כשספר אותם שאול פקדם בטלאים ובבזק, ולא נתנו מחצית השקל, לפי שזאת המצוה לא היתה אלא לפי שעה.

⁴³ ורש"י למד שבכל מפקדי המדבר גבו שקלים שכתב גם על מפקד מדבר סיני (במדבר א, ב ד"ה לגלגלתם) "על ידי שקלים בקע לגלגלת". וכן הסביר המזרחי שם: "לא לגלגלותם ממש שכבר הוזהרו שלא יקובל מנינם אלא על ידי חצאי שקלים בקע לגלגלת". וכן דעת הרמב"ן (שם). והמלבי"ם (שם).

⁴⁴ יומא כב ע"ב.

⁴⁵ שם.

אמר רבי אלעזר כל המונה את ישראל עובר בלאו שנאמר⁴⁶: וְהָיָה מִסְפָּר בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל כְּחֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא-יִמְדוּ.⁴⁷

רב נחמן בר יצחק אמר עובר בשני לאוין שנאמר: לא-יִמְדוּ וְלֹא יִסְפְּרוּ.⁴⁸

נראה ממאמרים אלו שיש איסור למנות את ישראל בכל אופן גם אם מדובר לצורך כגון צורך מצווה שאין לך צורך גדול מזה וגם אם מדובר רק בקומץ אנשים ולא העם כולו. על כן הסיק רבי דוד קמחי⁴⁹, המכונה הרד"ק, מחכמי ספרד במאה ה-12, שמנייה שלא לצורך אפילו יהיה על ידי דבר אחר לא יועיל ואילו במנייה לצורך חייבים למנות על ידי אמצעי אחר ולא להסתפק רק בזה שזה לצורך:

נראה כי אפילו מנה אותם בדבר אחד כיון שמנה אותם שלא לצורך הם חסרים שאם כן למה לא לקח יואב מכל אחד שום דבר וימנה הדבר ההוא ולא יהיה בהם נגף. וכן כשמנה אותם לצורך צריך שימנה אותם בדבר אחד כמו שאול שמנה אותם בטלאים וכן במלחמה הראשונה שפקדם בבזק שפירושו באבנים כמו שפירשנו.

ממעשה הגרלת תרומת הדשן בבית המקדש ודרשת חז"ל מסיק הרמב"ם⁵⁰ להלכה⁵¹ שיש איסור למנות כל אסיפה מישראל אפילו לצורך מצווה, ושמנייה אצבעות נחשבת ספירה על ידי דבר אחר ולכן מותר:

כיצד מפסיקן [כיצד עושים פייס, הגרלה], עומדין [הכוהנים שניסו לזכות בתרומת הדשן] בהיקף ומסכימין על מניין שמונים מאה או אלף או כל מניין שיסכימו עליו, והממונה אומר להם הצביעו והן מוציאתן אצבעותיהן אחת או שתים ואם הוציא שלש מונין לו שלש. ואין מוציאתן גודל במקדש מפני הרמאים, שהגודל קצר ונוח להוציאו ולכפותו, והמוציא גודל אין מונין אותו לו. ומתחיל הממונה למנות מן האיש הידוע שהסיר מצנפתו תחילה ומונה על אצבעותיהן וחוזר חלילה עד שישלים המניין שהסכימו עליו והאיש ששלם המניין אצל אצבעו הוא שיצא בפייס ראשון לעבודה⁵¹.

ולמה מונה המניין שהסכימו עליו על האצבעות שהוציאו ולא היה מונה על האנשים עצמן לפי שאסור למנות ישראל אלא על ידי דבר אחר שנאמר: "ויפקדם בטלאים"⁵².

⁴⁶ הושע ב, א.

⁴⁷ ואילו רש"י בשמואל א' טו, ד כתב: "לפי שאסור למנות את ישראל שנאמר בס' (בראשית לב, יג): "לא יספר מרובי". מדוע רש"י הביא פסוק זה ולא את דרשת רבי אלעזר?

⁴⁸ מדוע בחרו חכמים אלו להביא פסוק משאול והושע ולא מהתורה? הרב שאול ישראלי בספרו עמוד הימיני סימן י"ג עמד על זה וכתב: "הכתובים ב'כי תשא' מכילים בתוכם שני עניינים: דין לשעה (מחצית השקל) ודין לדורות (איסור ספירה לגולגולת). אילולי הכתובים בשאול והושע היינו אומרים שכל הדין של איסור ספירה אף הוא אינו אלא לשעה. ולכן כתובי שאול והושע מלמדים אותנו שרק מחצית השקל נאמר לשעה ואילו איסור הספירה קיים לדורות".

⁴⁹ שמואל א' טו, ד.

⁵⁰ ספר עבודה, הלכות תמידין ומוספין פ"ד הלכה ג-ד.

⁵¹ ראה בלחם משנה שגרסת הרמב"ם שונה מגרסתנו ולפי זה יש הבדל בדרך הספירה וסדר ההגרלה בין רש"י לרמב"ם והובא ג"כ בפירוש קהתי יומא פ"ב מ"א אך אינו משנה בנדו"ד.

⁵² ובפירוש המשניות שלו ריש פ"ב ביומא: "ידוע כי אינו מותר אצלינו למנות אנשים מישראל בשום פנים ואפילו לדבר מצוה ומעשה דוד המלך מפורסם"

וכך הבין להלכה, רבי אברהם אבלי הלוי גומבינר⁵³ בספרו מגן אברהם⁵⁴:

אסור למנות ישראל אפילו אינו מכוון למנות רק להטיל גורל אפילו לדבר מצווה אלא מוציאין אצבעותיהם ומונין אצבעותיהם⁵⁵.

לפי זה מובן מדוע מנה שאול את מספר האנשים שהלכו עמו בבזק או בטלאים למרות שלא היו כל העם. שכן אף במניין כלשהו ולצורך יכולה לשלוט המגפה.

שיטת החתם סופר

בסוף המאה ה-18 נשאל הרב משה סופר, המכונה "החתם סופר", מחכמי אשכנז, מאת אחד מרבני ליטא שעלה לארץ ישראל באותם הימים, הרב ישראל משקלוב, מחבר ספר 'פאת השולחן', בדבר מניית בני ישראל⁵⁶. מתשובתו של החתם סופר עולה כי לדעתו אין הבדל במה מונים כאשר התוצאה הסופית היא הסכום המדויק שבקשו לברר: "ומה שכתב...דאיכא [שיש כאן] לחלק בין מונה הראשים והגלגלת ובין מונה האצבעות הוא דבר שאין לו שחר". מדבריו מובן שמנייה על ידי אמצעי הוא בכדי שהמפקד לא יצא מדויק ונמצא מזה שלא מנו את ישראל ממש. לפי זה מתבררת שיטתו כפי שכותב גם במסקנה, שבמנייה מדויקת יש חשש מגפה ולכן מחצית השקל שנאמרה בתורה היא במכוון שכן היא באה בכדי לכפר על בני ישראל שלא יהיה בהם נגף⁵⁷:

...ומכל מקום צריך לעיין מה לי מונה הגופים או השקלים והטלאים ומכל שכן האצבעות, הלא הכל חד, שיודע מנינם, וקרא (הושע ב, א) קאמר 'לא יספר'.

ולפי עניות דעתי יש לומר, כיון דאם ירבה או ימעט א' שקל או טלה, או אם לא יוציא אצבע או יוציא שתיים ולא ירגיש הממונה, הרי נתבלבל המנין ולא נודע מספרם. אלא אנו מחזיקים ומאמינים כי העשיר לא ירבה והדל לא המעיט, ומחזקה זו אנו יודעים מספר העם על ידי השקלים או כיוצא בזה. מכל מקום איננו בודאי ממש והרי לא מנה ולא ספר ישראל...

אשר יוצא מדברינו:

1. שלא לצורך אסור למנות בשום אופן ותחבולה כלל.
2. ולצורך מצוה שלא על ידי גורל, צריך שיתנו חצאי שקלים ויהיה לכפר על נפשותינו.
3. ואמנם לצורך מצוה ועל דרך גורל, מותר למנות על ידי דבר אחר ואין צריך כפרה.

⁵³ מחכמי פולין במאה ה-17. נחשב מעיקרי הפוסקים על השולחן ערוך.

⁵⁴ אורח חיים סימן קנו סעיף ב.

⁵⁵ והובא בשולחן ערוך לאדמו"ר הזקן (שם) סעיף טו. ולא כפי שהבין החת"ס כדלקמן בפנים.

⁵⁶ לחילופי התשובות ראה צ' הלוי הורוביץ, 'חלופי תשובות בין החתם-סופר ורבי ישראל משקלוב', "ייל פישמן (עורך)", ספר היובל: קובץ תורני מדעי, ירושלים ת"ש, עמי שכא-שלד.

⁵⁷ תשובתו נדפסה גם בשו"ת חתם סופר ח"ח קובץ תשובות סימן ח.

שיטת בעל פאת השולחן

הרב ישראל משקלוב משיב תשובה לחתם סופר בו הוא מביע את עמדתו ולימודו השונה מהחתם סופר בסוגיה ובהבנת המקורות. גם לדעתו מנייה שלא לצורך אסורה בכל מצב ואילו מנייה לצורך מותרת כאשר מונים על ידי דבר אחר או שלא בפני בני האדם או שקוראים מהכתב. לדבריו חשש מעין הרע ופריצת מגפה היא רק כאשר מונים את בני האדם עצמם, בגופם ובפניהם:

היוצא מזה:

1. דשלא לצורך – אסור אף על ידי דבר אחר או כתב ושלא בפניהם וגם בדילוג.
2. ולצורך היינו לדבר מצוה, גם בכהאי גוונא דגורל ולא מיוני לדעת מספרם דמונאם ב' פעמים וחצי ההיקף – מכל מקום למנות הגופים אסור משום עינא בישא כשמנאם בפניהם ועין רואה. אבל על ידי דבר אחר כמו על ידי אצבעות או מטבעות או בפיו שלא בפניהם או בכתב בכהאי גוונא דלצורך כמו בכהנים בפייס ובאורחים שלא ישכחם או בנדון דידן בכתב לידע כמה נפשות שירשמו לכל אחד ואחד חלקו מכסת נפשותם, ואינו מונה בפניהם האנשים רק כותב פלוני ג' ופלוני ה' שפיר דמי כשאינו נותן עינו בפני הנפשות הנימנים לצורך.

שיטת הרב שאול ישראלי

יש מי שלמד מאמרי חז"ל אלו שישנו הבדל בין פרשת כי תשא לבין מאמרי חז"ל אלו. לדעתו כיוון שחז"ל הביאו ראיה שאסור למנות את ישראל משאול ולא מהתורה הרי שמדובר על מפקדים שונים במהותם. לשיטתו חילוק של המזרחי שזכרנו לעיל בין מפקד כל העם לבין חלקו עולה יפה בין הסוגיות השונות ומסביר יפה את ההבדלים בין המפקדים. לכן עולה מדבריו שהתורה דיברה במניית כל ישראל וזה חייב להיעשות על ידי מחצית השקל משום שרק במפקד כזה יש חשש מגפה וצריכים לכפרה על ידי חצאי שקלים משא"כ מאמרי חז"ל מדברים על איסור מניית חלק מישראל שבזה אין חשש מגפה ולכן ניתן למנות על ידי דבר אחר:

בסיכום הדברים:

1. ספירה חלקית - שאינו מונה את כל ישראל יחד, והיא לצורך, מותרת על ידי דבר אחר לכל הדעות, הן לפי הש"ס דילן [שלנו] והן לפי המדרשים.
2. ספירת כל ישראל - מותרת לפי הש"ס דילן רק על ידי מחצית השקל, ובכהאי גוונא נראה שהיא מותרת גם כשהיא שלא לצורך⁵⁸.
3. ולדעת המדרש, כל ספירה שלא לצורך אסורה אפילו על ידי מחצית השקל. אכן לצורך מותר גם על ידי דבר אחר, אלא שלא ברורה דעת המדרש אם באופן זה מותרת גם ספירת כל ישראל או שאז צריך על ידי מחצית השקל בדוקא.

⁵⁸ ראה לעיל הערה 36 שכתבתי שכן דעת אור החיים.

ובסוף דבריו כתב לחדש מהו לצורך ומהו שלא לצורך:

ואילולי דמסתפינא הוה אמינא בחילוק המדרש בין ספירה לצורך לספירה שלא לצורך, שהוא בכלל לא על פי ההבחנה אם הוא צורך מצוה או לא... והיינו שיש ספירה לשם קבלת המנין המדויק, וזוהי התכלית והכונה שבה. וישנה ספירה שהתכלית אינה ידיעת המנין כשלעצמו, ואעפ"י שלשם מטרתו הוא אמנם צריך הוא לספירה. אולם זה אצלו בגדר אמצעי ולא בגדר תכלית. ומה שאמרו שספירה שהיא שלא לצורך אסורה, היינו שלא לצורך מגמה אחרת שהיא, אלא רק לשם ידיעת המספר....

והנפקא מינה [והיוצא מזה] בזה נראית פשוטה, שכל שסופר למען מטרה אחרת, אם סופרם גם על ידי דבר אחר, אין כאן ספירת ישראל כלל, לא מצד הבפועל, שהרי סופר הטלאים או הבזקים, וכל כיו"ב, ולא מצד המגמה הסופית, שהרי אין מטרתו כלל בספירת ישראל, על כן הרי זה מותר. אולם כשמטרתו עצם המנין, גם אם יספור על ידי דבר אחר, מכל מקום הרי על ידי זה הוא מקבל המנין של ישראל... אכן, כל שסופר על ידי מחצית השקל נראה שמותר גם באופן זה....

למסקנה התיר הרב ישראלי עריכת מפקד אוכלוסין על ידי צירוף כמה היתרים יחד:

1. אין כל ישראל נמצאים בארץ.
2. המפקד נעשה על ידי כתב שנחשב למנייה על ידי דבר אחר.
3. הספירה נחשבת לדבר מצווה.

היוצא לשיטת החת"ס והר"ש ישראלי שכאשר מבקשים למנות ממש את ישראל יש למנותם אך ורק על ידי חצאי שקלים. לחת"ס משמע אפילו מעט מהעם ואילו לרב ישראלי משמע רק שמונים את כל העם שרק אז יש חשש מגפה וצריכים לכפר על נפשותיהם. לדעת פאת השולחן ניתן למנות על ידי דבר אחר ולא דווקא חצאי שקלים. וכאשר מונים אנשים שלא בפניהם התיר למנות בפיו או מרשימה גם ללא דבר אחר.

ניתן מעט לאשש שיטת הסוברים שמנייה היא רק על ידי חצאי שקלים מדברי הזוהר שבו משמע שהכפרה נעשית רק על ידי מחצית השקל ולא דבר אחר⁵⁹:

תא חזי, הא אוקמוה, לית ברכתא דלעילא שרייא על מלה דאתמני. ואי תימא, ישראל הוה אתמנון. אלא כופרא נטיל מניה, והא אוקמוה, וחושבנא לא הוה עד דאתכניש כל ההוא כופרא, וסליק לחושבנא.

ובקדמיתא מברכין להו לישראל, ולבתר מנין ההוא כופרא, ולבתר אהדרון ומברכין לון לישראל. אשתכחו ישראל מתברכאן בקדמיתא ובסופא, ולא סליק בהון מותנא.

⁵⁹ כתבתי "ניתן מעט לאשש" משום שאפשר שכוונת הזוהר שצריכים ליטול כופר הוא לאו דווקא חצי שקל אלא כל דבר גם טלאים או אבנים ונקט חצאי שקלים משום שכך היה המעשה שדיבר בו. כן היה נראה לי. ונראה שכן למד בעל 'פאת השולחן', הרב ישראל משקלוב בחילופי התשובות עם החתם סופר שהביא את הזוהר הנ"ל וכתב: "והיינו כשמונין האנשים אבל לא כשמונין את הכופר או הטלאים או אפילו האצבעות שאינם גופי האנשים..." ומפורש יותר בהמשך תשובתו ודו"ק.

מותנא אמאי סליק במנינא. אלא בגין דברכתא לא שריא במנינא, כיון דאסתלק ברכתא, סטרא אחרא שריא עליה, ויכיל לאנזקא, בגין כד נטלין כופרא ופדיונא לסלקא (ס"א מעלייהו) עליה מנינא, והא אוקמוה, ואתמר.

תרגום: [בא וראה, הרי פרשוה, אין הברכה שלמעלה שורה על דבר שנמנה. ואם תאמר, איך שראל נמנו? אלא כפר נטל מהם, והרי פרשוה, והחשבון לא היה עד שפנסו את כל אותו הכפר ועלה לחשבון. ובראשונה היו מברכים את ישראל, ואחר כך את המנין של אותו הכפר, ואחר כך חוזרים ומברכים את ישראל. נמצאו שראל מברכים בראשונה ובסוף, ולא עולה בהם המנות.

למה המנות עולה במנין? אלא בשביל שהברכה לא שורה במנין. כיון שהסתלקה ברכה, הצד האחר שורה עליו ויכול להנזק. משום כך נוטלים כפר ופדיון לעלות מעליהם עליו מנין, והרי פרשוה ונתבאר.

ספירת א', ב', ג'

רבי אליעזר פאפו, מחכמי טורקיה בתחילת המאה ה-19, כתב בספרו "פלא יועץ"⁶⁰:

ידוע אסור המונה את ישראל ומה שארע לדוד המלך עליו השלום. ולא טוב עושים אנשים חסרי מדע שכשרוצים לידע אם יש מנין להתפלל ורוצים לזהר שלא למנות את ישראל ומונים א"ב ג"ד⁶¹. ולו חכמו ישכילו שלא הועילו בתקנתם, רק ימנו אותם במראית העין ובמחשבת הלב⁶².

מסקנה: יש איסור למנות האנשים עצמם בכל סוג מקבץ של אנשים ללא הבדל בכמות האנשים. יש שלמדו שבמידה ומבקשים לספור באופן מדויק האנשים יש לעשות זאת אך ורק על ידי מחצית השקל ויש שלמדו שצורך זה מתקיים רק שמונים את כל העם, אך כל מקבץ אחר ניתן למנות על ידי דבר אחר. אין למנות על ידי ספירת האנשים באותיות א' ב' ג'.

ברם, מכל האמור טרם זכינו להבין מדוע המדרש לא זכר את שאר המפקדים שזכרתי.

על כן נראה לי להעמיד שהחילוק בין המפקדים הוא, שמפקדי המדרש יש במפקד עוד חשיבות מלבד הצד המספרי וחשיבות זו מיקרת את המספר ולכן יש חשש לעין הרע ואילו במפקדים שזכרתי המפקד היה מספרי נטו ללא חשיבות נוספת. והנני מסבירם אחד אחד:

ירידת אבותינו למצרים בשבעים נפש הינה ציון חשוב להוכחת קיום הבטחתו של ה' לאברהם⁶³: "כי-ברך אברהם אברהם וירדה ארצה את-זרעך ככוכבי השמים וכחול, אשר על-שפת הים"

⁶⁰ ערך מונה.

⁶¹ ובספרו חסד לאלפים סימן נה אות י הנוסח: "ורבים טועים ומונים א' ב' ג', דמשמע להו דהאיסור הוא לומר אונו דוש, אבל א' ב' שרי. וטעות הוא בידם אלא יראו במראית העין וימנו בנחשבה.

⁶² וכן פסק הציץ אליעזר ח"ז סימן ג'. וכן הוא בכף החיים סופר או"ח סימן נה אות יא. והרב מרדכי אליהו בדרכי הלכה על קיצור שולחן ערוך סימן טו אות ג.

⁶³ בראשית כב, יז.

עליית אבותינו ויציאת מצרים הינו רגע היסטורי בו יוצא עם שלם מעבדות לחרות באותות ומופתים וציון מספר בני ישראל מהווה חשיבות הן בקיום ההבטחה לאברהם⁶⁴: "וְגַם אֶת-הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי וְאַחֲרֵי-כֵן יֵצְאוּ בְרַכָּשׁ גָּדוֹל". והן ליעקב⁶⁵: "אֲנֹכִי אֶרְדֶּה עִמָּךְ מִצְרָיִם וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַם-עִלְיָה...". והן במעמד היציאה של עם שלם לחרות. עוד מוסיף בחשיבות מעמדו של משה רבינו לדורות.

אחרי חטא העגל בכדי שתהיה להם כפרה על מעשה העגל לכל אחד ואחד.

מפקד הדגלים מעמדו של עם ישראל וסידורו המופתי של העם.

מפקד חלוקת הארץ לנחלות רגע היסטורי שממנו התייחסו השבטים ויקבלו את נחלתם בארץ ישראל.

בימי שאול זו הפעם הראשונה שמונים את העם מאז כניסתם לארץ.

מפקד שני של שאול למרות שלא היה של כל העם מכל מקום כיוון שדובר במלחמה נגד עמלק שהיא מצווה קיבלה מלחמה זו חשיבות נוספת ועל כן מספר היוצאים למלחמה גם כן.

דוד מונה את העם לדעת כמה הוא ומה סדר גודל ממלכתו.

בימי שיבת ציון מהווה רגע היסטורי של שיבת העם לארץ ובניית בית המקדש השני.

משא"כ שאר המפקדים שזכרתי לא היה בהם עוד אלמנט חשוב שנותן תוקף רב יותר למספר והאפשרות שתשלוט בהם עין הרע⁶⁶. ביאור זה עולה יפה עם דברי אחד מפרשני התורה, "הכלי יקר", שעמד על השאלה האם בכל מניין אנשים אפילו גויים יכולה לשלוט מגפה או רק של יהודים.

מניין אצל אינם יהודים

מצאנו לאחד מפרשני התורה מחכמי פולין במאה ה-16, רבי שלמה אפרים מלונטשיץ, שכתב⁶⁷ שאין הכוונה שבכל פעם שמונים בני אדם שולטת עין הרע. לדעתו רק ספירה שהיא לשם חשיבות והבדלה המרוממת את עם ישראל על שאר אומות העולם יכולה היא לגרום למגפה. שכן, מה טעם שה' מחליט למנות את עם ישראל ולא אף אומה מאומות העולם. אקט זה מורה על החשיבות הרבה של עם ישראל כלפי ה' על יתר האומות ובאופן כזה יכולה לשלוט עליהם עין הרע ולפרוץ מגפה:

⁶⁴ שם טו, יד.

⁶⁵ שם מו, ד.

⁶⁶ כן נראה לי ליישב החילוק ובוה מיושבת קושיית מהרז"ו. וראה לקמן שיטת הכלי יקר.

⁶⁷ כלי יקר שמות, ל, יב.

ואתי שפיר גם לדברי האומרים, שכופר זה היה להציל מן עין הרע השולט בשעת המספר. כי בפעם ההוא יש מקום לשרי מעלה של האומות לקטרג ולומר מה יקר וגדולה לישראל במספר זה על כל האומות והלא הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה. לפיכך צריכין בפעם ההוא אל כופר נפש להשקיט מידת הדין. ובזה מיושב מה שמקשים כאן והלא כמה אומות מונין לגלגולת ואינן נזוקין לפי שאין סתם מספר הגורם כי אם זה המספר הבא לנטלם ולנשואם ב"כי תשא את ראש" על כן יש לחוש מפני הקנאין הפוגעים בהם.

מדבריו נשמע שאין חשש שאינם יהודים מונים עצמם. עוד מתבאר מדבריו מדוע בספירת דוד לדעת מניין בני ישראל פרצה מגפה שכן הרצון לדעת מניינם מעיד על החשיבות שלהם ביחס לאחרים. ולכן גם בספירת הכוהנים מי יזכה בתרומת הדשן שזו זכות בקיום המצווה, שלכן עושים גורל מי יזכה, שולטת עין הרע ומונים על ידי דבר אחר. ונראה שמזה הטעם נהגו כשמונים עשרה יהודים למניין נוהגים לומר פסוק "הושיעה את עמך..."⁶⁸ ואילו בכל מפקד אחר כנ"ל סופרים במספר ולא חוששים. שכן ספירה של עשרה יהודיים מיקרת את חשיבותם על שאר העמים שכל שיש עשרה יהודיים בוגרים שורה השכינה משא"כ בשאר עמים לכן מנייה מסוג זה יכולה לגרום למגפה משא"כ שאר ספירות שאינן יוצרות חשיבות של עם ישראל על שאר העמים.

שיטת רבי יצחק אברבנאל

רבי יצחק אברבנאל כתב לחלק בין ששולטת עין הרע ופורצת מגפה לבין ששולטת עין הרע ומגיע מזה הזיק. לפי חילוק זה כתב שגם על הגויים שולטת עין הרע במפקדים שעושים רק שההיזק אינו מגיע כמגפה:

ואם מלכי העמים מונים חייליהם בבואם למלחמות גם עליהם תעבור כוס היזק העין הרע אבל לא יתחייב שיהיה תמיד היזקן במגפה. כי פעמים יהיה כשיפלו הרבה מהם במלחמה מאותה הסבה והמה לגסות דעתם לא ידעו ולא יבינו מאין נמשכה הרעה ההיא.

⁶⁸ וכך כתב רבי יהודה בן ברזילי אלברצלוני בספרו, ספר העתים סימן קע"ד: "ואשכחן נמי בתשובה לרבנו האיי בענין הפייס דכתב הכי אפילו פייס איכא אורחא דלא תלי בהוצאות אצבעות אלא כיון שיודעין ממני מתחילין אית להו פסוקי וקרי ומכוונין מילתא כנגד אחד אחד. כדרגילין השתא אינשי כד מכנפי ציבורא וצריכי למיחזי אי הוּו בי עשרה לפרוס על שמע או לירד לפני התיבה או למעמד ומושב או לברכת אבלים וחתנים או להזמין על המזון בשם אי לא. לא הוּו מני להון ראשון ושני אלא קרו פסוקי כגון "וואני ברוב חסדך אבוא ביתיך" וקרי ושני ומשלשלין אי צריכין. ואנן חזי לן דהאי מנהגא מנהג מעולה היא דכד מכנפיין בבי כנישתא ובעו למיפתח בצלותא ובעו למינדע אי הוּו עשרה וקיימא לן דאסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה וכדגרסינן בסדר יומא בפרק ראשון: "אמר רבי יצחק אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה שנאמר ויפקדם בבזק". הלכך כד הוּו בבי כנישתא ומספקא להון אי הוּו עשרה או לא כי היכי דלא לעיין חד בחבריה ולא ליתי לידי חושבנא פתח קמא ואמר 'אני', וחבריה 'ברוב' והג' חסדך, וד' אבא, וה' ביתיך וכן כולהו וכד משלמי האי פסוקא על הדין סידרא ידעי דאיכא בי עשרה. ואשכחן נמי באגדתא דמנין עשרה של בית הכנסת ואני ברוב ושני פעמים אל הרי עשרה, מכלל דהאי פסוקא מזומן היא לעשרה דבית הכנסת ועד השתא נמי מנהגא גבן דכל מאן דעייל לבי כנישתא קרי ליה להאי פסוקא בלחישא".

וכן כתב בספר האורה המיוחס לרש"י (סימן נו הלכות ברכות שבת, מהדורת שלמה באבער): "וכד מכנסין לבי כנישתא ובעי למידע אי הוּו עשרה, קיימא לן דאסור למנות אפילו לדבר מצוה, והיכא עבדו. פתח חד ואני, תניין ברוב, ג' חסדך, ד' אבוא, ה' ביתך, וכד משלמי האי פסיקא על האי סידרא, ידעו דאיכא עשרה". וכך פסק הרב שלמה גנצפריד בספרו קיצור שולחן ערוך בימן טו סעיף ג: "נוהגים למנותם באמירת הפסוק: "הושיעה את עמך וגו'" שיש בו עשר תיבות. והוסיף הרב מרדכי אליהו בדרכי הלכה: "גם המונים בפסוק "הושיעה את..." לא ימנו באצבע אלא בראיה בלבד".

מסקנה: עין הרע שולטת במניין בני ישראל בפרט ויש מי שלמד שמזיקה גם במניין של גויים. לכן טוב שגם הגויים לא ימנו האנשים עצמם.

העידן המודרני - ספירה בכתב ובמחשב

בתשובת הרב ישראל משקלוב בחילופי המכתבים עם החתם סופר כתב להוכיח שמותר למנות אנשים מרשימה כתובה וטען כי כל האיסור למנות את ישראל זהו רק כאשר מונה את האנשים עצמם בפניהם. ראייתו מחז"ל שמותר למנות אנשים על ידי רשימה עוסקת במניית האורחים המוזמנים לסעודה⁶⁹: "מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו אבל לא מן הכתב". סיבת הדבר שאדם לא יקרא את רשימת המוזמנים מהכתב היא משום שהמשנה מדברת ביום שבת שבו יש חשש שבמידה והאדם ימצא טעות ברשימת מוזמניו שערך ביום שישי הוא יבוא לתקן, למחוק או לכתוב, ונמצא שעושה מלאכה האסורה בשבת⁷⁰. אמנם בעל פה יכול להגיד מה שכתב ועל אחת כמה וכמה ביום חול שיכול לקרוא מהכתב עצמו את רשימת מוזמניו. נמצא לפי זה שניתן למנות אנשים כל זמן שזה לא בפניהם ובפרט שקוראים מתוך רשימה או בעל פה⁷¹.

ומצאנו שכבר כתב כן במאה ה-14, רבי לוי בן גרשום, המכונה הרלב"ג מחכמי צרפת בפירושו לתורה⁷²:

אחשוב כי הרצון באומרו במספר שמות, שהם מנו השמות לכל זכר. ולא מנו האנשים בעצמם, כדי שלא יהיה בהם נגף בפקוד אותם, כמו שהתבאר מדברינו בפרשת כי תשא. וזה אמנם היה באמצעות נשיאי השבטים שלקחו שמות כל השבט לגולגלותם, ומנו השמות הנכתבים כדי שלא ימנו האנשים בעצמם.

דומה להיתר זה הוא דברי הפסיקתא רבתי העוסקת במפקד יואב שהלך בציווי דוד המלך שבו נשמע כי יואב ביקש לשבש את הנתונים ולמסור מקצת הנתונים כדי שלא יכשלו במניית העם. אמנם הדבר לא צלח משום שהמפקד היה שלא לצורך. מכל מקום ניתן ללמוד ממקור זה שמפקד על ידי כתב מותר:

"ויתן יואב את מספר מפקד העם" - אם מספר למה מפקד? אלא אמרו רבותינו: שתי אפונראות עשה, אחת גדולה ואחת קטנה, והניח את הגדולה בפונדתו. אמר הריני נותן את הקטנה אם יעלה חימה אז אומר הרי כולהם הריני נותן לו את הגדולה.

דבר אחר, "את מספר מפקד" - אלא כיון שהלך למנות היה משלח למי שהיה לו חמשה בנים לך והטמין וספור מה שאתה מבקש ומה שהיה אומר היה כותב לפיכך את מספר מפקד העם⁷³.

⁶⁹ שבת קמח ע"ב.

⁷⁰ או משום שטרי הדיוטות כמובא שם בגמרא.

⁷¹ כן הסכים להלכה הרשל"צ עזיאל בספרו 'משפטי עזיאל ח"ג, עניינים כללים, סימן ב' וכן השואל שם כתב להתיר מהני"ל.

⁷² במדבר א, ב.

⁷³ וכן למד הרב מנחם כשר במאמרו ראה לעיל הערה 9. והציץ אליעזר החשיב מפקד כזה לבעל פה שקל יותר

לאור האמור: במפקד אוכלוסין המתבצע שלא בפני בני האדם אין כל חשש כאשר מונים את האנשים ובפרט כאשר זה מתבצע מתוך רשימות.

ספירה ממחושבת

עם התפתחות הטכנולוגיה דנו הפוסקים ביחס ההלכה לדרכי כתיבה חדשים שהופיעו בעידן המודרני: דפוס; הקלטה על גבי סרט פילים; צריבת על גבי דיסקים; כתיבה דיגיטלית על גבי מחשב; והכרעו בהלכות השונות הנוגעות לכתיבה כמו כתיבה ומחיקה בשבת, כתיבה ומחיקת שם ה', זריקה או גניזה וכו'. לא אאריך בהבאת המקורות והדיונים משום שזה לא כל כך נוגע למאמר. מה שנוגע למאמר הוא שישנם פוסקים רבים שנטו להחשיב שאין לכתיבה זו דין כתיבה⁷⁴ ולכן הינה קלה ביחס לכתיבה רגילה, על גבי דף. לפי זה הקלו בכתיבה על גבי מחשב בשבת במקרים מסוימים וכן שכתובת שם השם במחשב אינה מקודשת ולכן ניתן למחוק שם השם במחשב או בהודעה בפלאפון. גישה זו משליכה לנדוד⁷⁵ במפקד אוכלוסין המתבצע כיום באופן ממוחשב וכל הנתונים נאספים ומצטברים במחשב. לפי פסקי הלכה אלו ניתן לראות את מפקד האוכלוסין בימינו קל יותר מאשר בעבר כאשר מנו בני אדם ממש.

על כן ניתן להסיק שמפקד ממוחשב מותר משום שלא ממש בני אדם. וכן הסה"כ המתקבל בסוף הוא אינו ממשי כל זמן שנשאר על גבי המחשב וגם אם יודפסו הנתונים עדיין הם על כתב וראינו שגם בזה ניתן להקל⁷⁵.

⁷⁴ ראה בין המתירים לדוגמה בשו"ת אבן יקרה לרב בנימין וייס, ח"ב מהדורא תנינא סי' לג שנשאל על תנ"ך הרשום בפוטוגרף; ירחון קול סיני, גליון 74, תמוז-אב תשל"א, תשובת הרב עובדיה יוסף האם מותר למחוק אזכרות ושם ה' הרשומים על סרט הקלטה. והניף ידו שנית בשו"ת יחיה דעת ח"ד סי' נ; שו"ת עמוד הימיני לרב שאול ישראלי סי' מב בדבר מחיקת שמות הקודש מסרט רשם קול; ובין האוסרים שו"ת מנחת יצחק לרב יצחק וייס ח"ג או"ח סי' קב; שו"ת חלקת יעקב לרב מרדכי יעקב בריש או"ח סי' קכ"ד; שו"ת פאת שדך לרב שמואל דוד מונק או"ח סי' קכו.

⁷⁵ וכן כתב הרב כשר במסקנתו במאמר הנ"ל.

מסקנות

לאור כל האמור ניתן לסכם את המסקנות הבאות:

- א. לאור הנתונים הנאספים על ידי מפקד האוכלוסין המתבצע במדינת ישראל, מפקד זה נחשב ל"מפקד לצורך".
- ב. מפקד לצורך מותר. מפקד שלא לצורך אסור בכל האופנים בזמן הזה.
 1. **מפקד לצורך** – הנו מפקד למטרה כלשהי המביאה תועלת ממשית לדוגמה: ספירת מניין אנשים כדי שהתפילה תהיה תפילה בציבור, ידיעת מספר גדוד, חטיבה, פלוגה בכדי למנות עליהם מפקד לפי סך חיילים מסוים. סך תלמידים שעלו לאוטובוס או הגיעו לכיתה בכדי לשמור על בטיחותם. ספירת מוזמנים לאירוע על מנת להיערך במנות, בתי תמחוי וכדו' וכן צורך לדוגמה כפי שפורט לעיל באסיפת נתוני הלמ"ס.
 2. **מפקד שלא לצורך** – הנו מפקד רק על מנת לדעת כמה אנשים יש ללא מטרה נוספת. לדוגמה: מפקד ישמח לדעת על כמה חיילים הוא מפקד, המנהל ייחנה לראות כמה אנשים הוא מנהל, בעל המסעדה יהיה מרוצה מהתפוסה המלאה וממילא מהכנסותיו באותו ערב.
- ג. **אופני עריכת מפקד לצורך** – אסור לספור באופן ממשי יהודים אפילו קומץ מועט. ויש מי שאומר שטוב שגם גוים יזהרו בזה.
 1. ניתן לספור על ידי דבר אחר, כגון: אצבעות, מטבעות, אבנים, וכל כלי אחר.
 2. ניתן לספור מתוך הכתב וכן מותר לעשות רשימה בכתב עם מספר מדויק.
 3. ניתן לספור אנשים ממש כאשר הספירה מתבצעת שלא בפניהם.
 4. אין לספור אנשים בפניהם על ידי מנייתם באותיות א' ב' ג'.
 5. ספירה המתבצעת במחשב אינה נחשבת ספירה ממשית וניתן להקל בה.
 6. ספירה במחשבה מותרת בכל מצב.
- ד. מפקד אוכלוסין בעידן המודרני מתקיים שלא בפני בני האדם, בצורה ממוחשבת ועל ידי רשימות על כן אין שום מניע או חשש בביצועו.